

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS FRANCIA SZEMMEL

Az elmúlt évtizedek kutatásai elég jól feltárták a Rákóczi-szabadságharc és a francia közvélemény bonyolult kapcsolatrendszerét, és talán minden kornál jobban ismerjük, hogy milyen módon láthatta a francia olvasóközönség a magyarországi eseményeket. Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes munkái nyomán elég jól tájékozódhatunk e kérdésben.¹ Természetesen bizonyos témák különösen nagy visszhangot váltottak ki a francia közvéleményben és hosszú időn keresztül a figyelem középpontjába kerültek. A magyar országgyűlés, a diéta működése egyike volt az ilyen „örökzöld” témáknak. Jean Bérenger és Kecskeméti Károly legújabb munkája igen érzékletes módon jeleníti meg e kérdést.² A francia politikai gondolkodók számára a magyar parlamentarizmus példája egyszerre szolgáltatott példát a képviselői rendszer sajátos, közép-európai típusának bemutatására és a francia központi hatalom kritikájára. Amíg a felvilágosodás századában a nemesi szabadságjogok visszaállítását óhajtó germanisták (Saint-Simon, Boulainvilliers és Montesquieu) csodálattal tekintettek a magyar vagy lengyel diéták erős nemesi képviselői hatalmára, az abszolutizmus védőiként elhíresült romanisták (Dubos abbé) kritikusabb hangvételt fogalmaztak meg e kérdésben.³ A magyar diéták történetében egyedülállónak tekinthető ónodi országgyűlés esete mindenképpen megérdemli, hogy újra megvizsgáljuk a történetek francia interpretációját, annak későbbi viszhangját oly módon, hogy a korabeli francia hagyományokat is figyelembe véve próbáljuk meg értelmezni azokat.

A források közül a diplomáciai, katonai és publicisztikai írásokat szeretnénk kiemelni. A teljességre való törekvés igénye nélkül, inkább néhány példán keresztül kívánjuk megvilágítani az ónodi országgyűlés francia kortársakra és az utókorra gyakorolt hatását. A diplomáciai források közül a Francia Külügyminisztérium Levéltára *Correspondance politique Hongrie* gyűjteményének 11. kötetében található levelezés a legérdekesebb, hiszen ez vonatkozik az általunk vizsgált időszakra. Az ónodi országgyűlés jelentősége a magyar-francia kapcsolatok szempontjából is elsődlegesnek tekinthető, hiszen Rákóczi többéves próbálkozás után ismét a XIV. Lajossal való szövetség reményében hívta össze e legfőbb törvényalkotó fórumot.⁴

A fejedelem mellé rendelt francia követ, Pierre Puchot, marquis Des Alleurs altábornagy folyamatosan tájékoztatja a francia uralkodót és külügyi államtitkárát, Torcyt a magyarországi eseményekről. Mivel a francia uralkodó szemében a számára oly fontos magyarországi felkelés vezetői végső soron legitim uralkodójuk ellen fellázadt alattvalók

¹ Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország, Budapest, 1966. (A továbbiakban: *Köpeczi*, 1966.); *Uő.*: Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig. (Tanulmánykötet), Budapest, 1985. (A továbbiakban: *Köpeczi*, 1985.); *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. 2 k., Budapest, 2004. (A továbbiakban: Rákóczi tükör.); *R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel* (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 2004.

² *Bérenger, Jean – Kecskeméti, Charles*: Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918. Paris, 2005.

³ A romanista és germanista vita kérdéséhez *Aron, Raymond*: Les étapes de la pensée sociologique, Paris, 1990. 72–73. o.

⁴ A magyar–francia szövetség tervezeteiről és azok sorsáról *Köpeczi Béla*: A magyar–francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Köpeczi*, 1985. 130–158. o.

voltak, a szövetségi szerződés megkötése komoly akadályt jelentett. A Habsburg-ház trónfosztása így egy jogi akadály elhárítását jelentette volna a fontos szövetségi szerződés megkötése útjából. 1707-re a francia követ és a fejedelem környezete között viszony látványosan megromlott, és ez nagymértékben kiolvasható a levelezés soraiból.

A magyar szabadságharc ügye és Rákóczi fejedelem személye iránti elfogultsággal nem vádolható Des Alleurs márki folyamatosan figyelte az eseményeket és azokat gyakran kritikus hangon kommentálta jelentéseiben. 1707. június elsején beszámolt a királynak az ónodi országgyűlést megelőző, Rákóczival folytatott tárgyalásairól. A fejedelem előadta neki legújabb haditerveit, amelyekhez ötvezer főből álló hadsereg felállítását tervezte. Des Alleurs nem leplezte a haditervek végrehajtása iránti kételyeit, amelyeket szarkasztikus, magyarelles stílusban fejtett ki: „... ami az általa kovácsolt háborús terveket illeti, tudhatta, hogy a természet nem adott más talantumot a magyaroknak, mint hogy jobban tudnak futni, mint mások, és főleg a lábukra, mintsem a karjukra számíthatunk, így véleményem szerint nem szabad semmilyen hadműveletbe belefogni, amíg nem ismerjük az ellenség szándékait, és amíg azokat meg tudjuk, fel kell készülni megakadályozásukra. Ófelsége láthatja ezek alapján, hogy milyen álomképek vannak az itteni emberek fejében, valamint képet alkothat az óvatlanságukról és rendezetlenségükről is. Azt hiszem, Felső, hogy a magyarországi háborút rosszul összeeskábált épülethez hasonlíthatjuk, amely a legkisebb incidens hatására összedőlhet.”⁵

A országgyűlés viharos eseményeiről is beszámolt a francia követ. A királyhoz írott levelében megállapította, hogy a magyarokkal való szövetség ügye egyre távolabb kerül és beszámolt a turóci követeket ért retorziókról, amelyeket nem kommentált különösebben az uralkodónak. Torcy külügyi államtitkárnak írt levelében azonban jóval bőbeszédűbbnek mutatkozott. Károlyi grófort áldozataival játszó, kegyetlen hadúrként jellemezte, s e tulajdonságát a magyarok összességére általánosította: „Azt hiszem be kell, hogy számoljak néhány különleges, itt történt esetről, amelyek hiteles képet adnak az itteni emberek valódi jelleméről. Néhány napja Károlyihoz vezettek négy kémnek vélt embert. Ő azonnal megparancsolta, hogy hozzanak szalmát, amit rögtön a talán ártatlan szerencsétlenekre szórtak és meggyújtottak. Valaki mesélte, hogy a szerencsétleneket kísérő papot is figyelmeztették, hogy távozzon, mielőtt velük együtt megégne. A pap csak nehezen tudta menteni az irháját. Ugyanazon Károlyi nagyon megdicsért egy tisztet, aki, miután egy emberrel megetetett két vagy három font lőport, tüzet rakatott a szájába. E találmány nagy sikert aratott. Ugyanő azt kívánta, hogy a saját szablyájával vágják le a sebesült képviselő fejét, mivel emléktárgyként szerette volna őrizni a kardot, amellyel a hazaárulót megbüntették. Mivel a hóhér nem ért rá, így Rákóczi egyik hadsegédje vizsgálta meg, hogy éle elég éles-e a szablya.”⁶

A kedvezőtlen bemutatást természetesen Rákóczi sem kerülhette el. Des Alleurs-t olvasva a fejedelemről a keleti despota képe elevenedik meg, amely szinte a legvérszomjasabb zsarnokok portréját is megszegyeníti: „A kivégzés napján Rákóczi fejedelem nagy muzsikát rendelt az asztalánál, mintha valami győzelmet aratott volna. Néhány napja azt mondták, hogy egyik elődjéhez méltó módon szeretett volna ünnepelni, aki a parancsá-

⁵ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance politique Hongrie, (A továbbiakban: AMAÉ CP Hongrie), Tome 11. 234–236. o

⁶ AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o.

ra kivégzettek holttestéből rakott asztalon és hasonló módon összeállított székekkel rendezett lakomát, amely az elképzelt legnagyobb pompával zajlott egész nap és egész éjszaka. Elképzelteti Uram, hogy akiben van egy kis emberség, mit érezhet nap mint nap hasonló barbárságok hallatán.”⁷

A keleti despota képe ebben az időszakban kezdett elterjedni az európai politikai gondolkodásban. Megjelenése összefügg a modern nyugati államelméleti gondolkodók európai államdefinícióinak kialakulásával és azok távoli, elsősorban ázsiai, illetve Európán kívüli ellentéteinek felállításával. Az egyébként már a XVI. századi velencei követjelentésekben is megfigyelhető toposzt Montesquieu művei tették népszerűvé Európában.⁸ Montesquieu klímaelmélete összefüggést feltételezett a földrajzi elhelyezkedés, valamint a hőmérséklet és az állam működése között. Elméletét számos kortársa és az utókor ugyancsak számos neves filozófusa vitatta. A klímaelmélet továbbfejlesztői és tagadói között bontakozott ki a keleti despotizmus jelenségéről folytatott szellemi vita, amely gyakorlatilag a francia forradalom kitöréséig, sőt még azt követően is zajlott neves filozófusok, diplomaták, utazók és tudósok között.⁹ A Rákóczi-ról Des Alleurs által alkotott keleti despota kép azért is izgalmas, mivel egyes elemei és funkciója révén kapcsolódik a velencei diplomáciai hagyományokhoz. A klasszikus képet még a szöszegő, kormányzati munkára alkalmatlan ember hétköznapi sztereotípiájával is kiegészítette: „Bevallom, hogy Rákóczinak sikerült majdnem egy évig megtévesztenie, de aztán rájöttem, hogy ő csak kaméleon, aki minden körülötte lévő szellemét felveszi, mivel önmagának nincs saját, egyéni véleménye, csak óriási hiúsága, amit nem mulaszt el minden alkalommal megvillantani, emellett korlátlan és mértéktelen ambícióval rendelkezik, ami nem tartja vissza attól, hogy gátlástalanul hazudjon, csaljon, vagy hogy megszabaduljon valakitől, akitől tart, vagy akiből valamilyen hasznot remél.”¹⁰

Des Alleurs 1707. június 15-i levelében beszámolt a trónfosztásról és az annak ügyében a fejedelemmel folytatott beszélgetéséről is: „A Diétán folyó hó 18-án történtek, melyek József király letételére vonatkoztak, arra vezettek, hogy megkérdézzem Rákóczi fejedelmet, gondoltak-e valakire, akinek felajánlanák a koronát, s rögtön hozzáfűztem, nem látok méltóbbat és Magyarország ügye számára alkalmasabbat, mint a bajor választót, amellyel Rákóczi egyetértett, de azt mondta, hogy nem kellene most erről beszélni, mivel az csak megbontaná a konföderáció vezetői és tagjai között fennálló szép egyetértést. E válasz alapján azt a megállapítást szűrtem le, hogy talán saját magára gondol. Azt is mondta ezek után, írjak Felségednek, hogy megtudja, a trónfosztás után kíván-e szövetséget kötni Felséged velem, mint Erdély fejedelmével, és a szabad és konföderált Magyarországgal.”¹¹

⁷ AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o.

⁸ E témáról *Valensi, Lucette*: Venise et la Sublime Porte. La naissance du despote. Paris, 1987., v. ö. *Grosrichard, Alain*: Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l’Occident classique. Paris, 1979.

⁹ A keleti despotizmus eszméjének franciaországi vitájáról l. Henry Laurens összefoglaló jellegű munkáját: *Laurens, Henry*: Les origines intellectuelles de l’expédition d’Égypte. Paris–Istanbul, 1984. A vitában fontos szerepet játszott a Rákóczi-emigráció egyik leszármazottja François de Tott (1733–1793) munkássága is, amelyet e sorok szerzője méltatott a következő tanulmányokban: *Tóth Ferenc*: François de Tott (1733–1793) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései. *Vasi Szemle*, 2003/6. 713–731. o., *uő.*: Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006.) 2. 389–414. o.

¹⁰ AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi*, 1966.

¹¹ AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi*, 1966. 146–147. o.

Mint ismeretes, a magyar–francia szövetség az ónodi országgyűlés határozatai után sem jött létre, hiszen XIV. Lajos – jogi, katonai és gazdasági érvekre hivatkozva – mindvégig elutasította a törvényes uralkodójuk ellen fellázadt magyarokkal való hivatalos szerződés aláírását.¹² Ebben valószínűleg nem kis szerepe volt Des Alleurs malíciózus jelentéseinek is.

A francia katonai támogatás következtében több mint ezer francia katona és mintegy nyolcvan–száz katonatiszt vett részt a szabadságharcban. A velük szemben éreztetett bizalmatlanság ellenére Rákóczi hasznos katonai tanácsadókra lelt személyükben. Legismertebb közülük Lemaire brigadéros, neves, tapasztalt francia hadmérnök, akit méltán tekinthetünk Vauban egyik legjobb tanítványának, hiszen részt vett a XVII. század legjelentősebb ostomaiban (1684: Luxembourg, 1689: Mainz, majd Mons, Charleroi, Brüsszel). Az 1707-es év egyébként Vauban halálának éve, és talán nem véletlen, hogy nevével találkozhatunk Des Alleurs levelezésében is, aki a neves francia hadmérnök halála után komolyan pályázott a Szent Lajos Rend nagykeresztjére, amit érdemeire való tekintettel el is nyert.¹³

Az ónodi országgyűlés felkavaró eseményeiről az egyik legérzékletesebb leírás, amely a Carpentras-i könyvtárban található kéziratában maradt fenn (*Relation de ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la campagne de 1705 jusqu'au mois de mars par Lemaire, ingénieur, ayant servi en ce pays*), Lemaire brigadérosról származik. Lemaire 1705-től 1709-ig tartózkodott Magyarországon és leírásában kritikus hangvételben elemezte a szabadságharc okait, annak lefolyását és fontosabb eseményeit. Különösen elítélte az arisztokrata parancsnokok kapzsiságát, és Bercsényi tette felőssé a szabadságharc kudarcaiért.¹⁴ Az ónodi országgyűlésről szóló visszaemlékezésében Des Alleurs-höz hasonlóan szarkasztikus stílusban írt a fejedelemről, akit szerénytelenséggel is megvádolt. Megdöbbenő képet festett a türóci követek megilykolásáról, amit a rézpénz ügyével kötött össze. A fő felelősnek természetesen Bercsényit tartotta, akinek az országgyűlés kritikus pillanatában való fellépése indította el az eseményeket: „És most Bercsényi emelkedett szólásra. Azzal vádolta a türóci követeket, hogy a császár szolgálatában állanak, amiről ő már régen tudott, s azt is tudja, hogy több más megyét is a maguk pártjára akartak vonni, mert jó bizonyítékok is vannak a kezében e titkos összeesküvésről. A követek kérték, hadd tisztázhassák magukat a vádak alól, de Bercsényi gróf többé nem szólt, hanem cselekvésre határozta el magát; kirántotta a kardját, és lesújtott az egyik követre, Károlyi tábornok is társául szegődött e vérszomjas támadásban. A sebesültet ki akarták vinni a sátorból, ahol a diétát tartották, de útközben a jelenlevők felkoncolták.”¹⁵

Bercsényi iránti ellenszenvének több lehetséges oka is lehetett. Legvalószínűbb, hogy a magyar arisztokrata néhány alkalommal érezthette a francia tiszttel szembeni felősségét, ami természetesen kiválthatta Lemaire nemtetszését. A francia hadseregen

¹² Lásd ehhez Köpeczi Béla: A magyar–francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Köpeczi*, 1985. 130–158. o.

¹³ AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi*, 1966. 146–147. o.

¹⁴ *Köpeczi Béla*: Lemaire brigadéros, a Rákóczi-szabadságharc bírálója. In: *Köpeczi*, 1985. 130–158. o.

¹⁵ *Louis Lemaire*: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. Rákóczi tükör, 2. k. 227. o.

belül is jellemző volt az ún. „tudós fegyvenemek” (*armes savantes*); vagyis a tüzérség és a műszaki alakulatok zömében polgári származású tisztikara és a katonai nemesség (*noblesse de l'épée*, azaz a „kard nemessége”) között feszültség, ami a XVIII. század során csak még jobban elmélyült. Valójában kétfajta nézet, a születés (*naissance*) és az érdem (*mérite*) elvének összeütközéséről volt szó.¹⁶ Véleményünk szerint Lemaire kritikájában is megfigyelhető a katonai nemesség rendjének és a születés elvének kritikája. Különösen élesen nyilatkozik Bercsényi fiáról, Bercsényi Lászlóról, a későbbi francia marsallról, akiről még az apjánál is kegyetlenebb képet fest a francia hadmérnök: „Bercsényi gróf fia, akár egy ifjú barbár, aki barbár lendülete merészségével és kegyetlenségével büszkélkedve most ontja vérét első áldozatainak, az első meggyilkolt követ testébe döfte kardját – ha még maradt volna némi élet az áldozatban, ez a döfés megpecsételte volna sorsát –, majd a gyülekezet elé lépett, s vértől szennyezett csupasz kardját felmutatta bizonyosságul, hogy ő is részese volt e gyilkosságnak; e cselekedet láttán mindenki azt gondolta, hogy az apa kegyetlensége immár nem páratlan, hiszen fiában méltó utódra lelt.”¹⁷

Lemaire részletesen leírta a trónfosztás eseményét és kitért annak jelentőségére a magyar–francia szövetsége esélye szempontjából, ám beszámolójában megismételte uralkodója, XIV. Lajos legfontosabb jogi ellenérvét is: „A fejedelem nem feledkezett meg Des Alleurs úrral folytatott tárgyalásairól, mert valóban szeretett volna a Királlyal szerződést kötni. Bercsényi gróftól maga mellé szólítva újra felvette tehát a tárgyalások fonálát. Mindketten mély aggodalmuknak adtak kifejezést a nehézségek miatt, amelyekre Des Alleurs úr felhívta figyelmüket, és azt mondták, hogy a nemzet jogosan zúgolódik máris, mivel úgy érzi, nem kap elegendő támogatást. Des Alleurs úr azt felelte, hogy erre nézve nincs semminemű utasítása, és csak a saját nevében nyilatkozhat, ám véleménye szerint a Királyt e terv ellen hangolná az a körülmény, hogy alig van rá példa, vagy a történelemben talán nincs is, hogy egy uralkodó szövetséget kössön egy másik uralkodó alattvalóival; mivel ez a szerződés súlyos nehézségekbe ütközik, az ő véleménye szerint kár is erőltetni, hiszen Őfelsége mindenképpen változatlan figyelemmel és jóindulattal viseltetik irántuk, és egy általános béketárgyaláson meg is védené érdekeiket.”¹⁸

Valójában Des Alleurs és Lemaire brigadéros visszaemlékezései számos ponton kiegészítik egymást, a hangvételük és véleményük a lényeges dolgokban láthatólag egybecseng. Ebből persze nem feltétlenül következik az a feltételezés, hogy tudatos egyeztetéssel, mindketten szándékosan igyekeztek rontani a magyar szabadságharc vezetőinek hitelét a Versailles-i udvar kormányzati köreiben. Mindenesetre kritikus hangvételük rávilágít a magyar–francia együttműködés árnyoldalaira és korlátaira is. Amint ezen írások jellegéből következtetni lehet, az eredetileg csak belső, szűkebb kormányzati köröknek szánt szövegek szerzői nem rejtették véka alá a gyakran igen szigorú bírálataikat, amelyek igen hosszú távra meghatározták a magyar függetlensége mozgalmak megítélését a francia diplomáciai körökben. Másrészt pedig, e szövegek kiadása révén, szigorú, verdiktszerű állításaik immár szélesebb közönség előtt is megjelentek.

¹⁶ Lásd e kérdéshez Tutey. *Louis: Les officiers sous l'ancien régime. Nobles et roturiers.* Paris, 1908.; Léonard, Émile: *L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle.* Paris, 1958.

¹⁷ Rákóczi tükök, 2. k. 228. o.

¹⁸ Rákóczi tükök, 2. k. 229. o.

A publicisztika és a szélesebb közönség számára írt munkák hatása szintén rendkívül fontos az általunk vizsgált téma franciaországi recepciója szempontjából. Amint azt Köpeczi Béla munkáiból tudjuk, az európai francia nyelvű sajtó is nagyon érzékenyen reagált a magyarországi háború eseményeire. Bár ezek a hírek, természetesen, csak a spanyol örökösödési háború fő eseményei mellett jelentek meg, a korabeli európai közvélemény mégis igen nagy jelentőséget tulajdonított a magyarországi eseményeknek. XIV. Lajos politikáját elsősorban a *Mercure galant*, a *Clef du Cabinet* valamint Eustache Le Noble és Jean de la Chapelle pamfletjei támogatták. A Nantes-i ediktum visszavonása utáni hugenotta emigráció által működtetett, elsősorban hollandiai francia sajtó, a *Mercure historique et politique*, a *Lettres historiques* és a *L'Esprit des Cours* elsősorban a szövetségesek politikája mellett történelmi lánczát.¹⁹ Az 1707-es év eseményei közül több sajtóorgánium is foglalkozott az ónodi országgyűléssel és a trónfosztással.

A franciapárti *Mercure galant* üdvözlölte a trónfosztást, és a szerkesztő utalt a döntés egyhangú jellegére, valamint a pártütők megbüntetésére. A *Clef du Cabinet* utódjaként ismert *Journal historique* megemlékezett a trónfosztás kapcsán, hogy az országgyűlésnek áldozatai is voltak, de az erőszakos cselekményeket nem ítélte el. Eustache Le Noble 1707 szeptemberi, érzékletes pamfletjében ünnepelte az ónodi országgyűlés eseményeit és Rákóczi színté már magyar királynak tekintette.²⁰

A *Mercure historique et politique* és a *Lettres historiques* ugyanakkor inkább elítélő hangon szólt az ónodi országgyűlés eseményeiről; alapvetően a béke szükségességét hangsúlyozták. A *L'Esprit des Cours* még erősebb szavakat használt: „Valóban, ez a gyűlés nagyon viharos volt, a széthúzás elűzte belőle az egységet és az erőszak győzött a szabadság és a biztonság felett. A tárgyalásokat vér mocskolta be, a kard kegyetlenül mondott véleményt, és az erősebbek, előnyüket felhasználva, fellebezési lehetőség nélkül ölték meg a gyengéket, másokat hóhérré juttattak. Micsoda barbár buzgalom ez a közjóért! Ilyen körülmények között az igazi patriótáknak joguk van nyögni és kiáltani. Ó, egy abszolút monarchia még mindig többet ér, mint a természeti jog egész lovagrendje, mint a nemzet kiváltságainak állítólagos védelmezői!”²¹

Ennek a Gueudeville publicista nevéhez fűződő szövegnek és Des Alleurs, valamint Lemaire visszaemlékezéseinek rokonsága annál is inkább figyelemre méltó, mivel mind-egyikben visszatérő elemként figyelhető meg a „barbárságra” való utalás. A magyarok „barbárságára” vonatkozóan a XVIII. századból több példát is hozatunk. A magyar huszárság nyugat-európai megjelenésével kapcsolatban, különösen a császári huszárok esetében, francia publicisztika előszeretettel élt a „barbár” jelzővel. Ezt részben a kisháborús taktika törökellenes háborúknál edződött művelőire alkalmazták, akik a Nyugat-Európában akkor (már) szokatlan fejtétel mellett karóba húzást és egyéb kegyetlen módszereket is alkalmaztak.²² Ne felejtjük el, hogy még jóval a francia forradalom előtt va-

¹⁹ Köpeczi, 1966. 340. o.

²⁰ Uo. 370–371. o.

²¹ Ua. 372. o.

²² A kisháborús taktika „keleti” válfajának franciaországi recepciójához Picaut, Sandrine: *La petite guerre au XVIIIe siècle: une mise au point bibliographique*. In: Comité de Bibliographie de la Commission Internationale d'Histoire Militaire: *Bibliographie internationale d'histoire militaire (Sélection 2000–2004)*. Tome 26. Pully, 2005. 178–225. o.; *uő.*: *La guerre des partis au XVIIe siècle en Europe. Stratégique*, N 88. 101–146. o.; *Coutau-Bégarie, Hervé: Traité de stratégie*. Paris, 2006. 238–248. o.

gyunk! A keleti „barbár” természetesen nem rokonítható a felvilágosodás korának másik kedvelt toposzával, amit a szelíd vadember, a „bon sauvage” testesít meg. Ez utóbbi éppen az európai szokások bírálátát szolgálta, amint azt Voltaire híres regénye nyomán ismerjük. A „jó vadember” helyett a barbárság itt szintén a keleti despotizmus elméletével rokonítható fogalomként jelenik meg, hiszen nem a természeti vadember ösztönös harci tetteiről, hanem a keleti jellegű harcmodor tudatos katonai alkalmazásáról van szó.

A teljesség kedvéért nem árt hangsúlyozni, hogy a „barbár” jelzőt a magyarokra csak kivételes szövegkörnyezetben használták a francia háborús publicisztikában. A barbarizmus példáinak valóságos tárházát találhatjuk ellenben a korabeli francia sajtóban az osztrák örökösödési háború császári huszárainak vagy pandúrjainak jellemzésére. Valószínűleg innen ered a ma is használatos „a la hussarde” kifejezés is.²³ Másrészt, feltűnő, hogy a a hétéves háború során eltűntek a „barbár” jelzők a császári huszárok jellemzéseiből francia hadi tudósításokban. A jelenség magyarázata abban rejlik, hogy az 1756-os ún. „diplomáciai forradalom” eredményeképpen francia–osztrák szövetség jött létre, amelyben nem lett volna udvarias a szövetséges katonákat pejoratív jelzőkkel illetni. Amint arra egyébként David A. Bell amerikai történész is rámutatott „Jumonville halála” című tanulmányában, a felvilágosodás korában a nyugati sajtóban a „barbár” mindig az ellenség szinonimája.²⁴ A franciákkal szövetséges császári magyar huszárok egészen a forradalomig civilizált hírnévnek örvendtek, majd ismét fordul a kocka! 1792 után a forradalmi propaganda szinte diabolizálta és ismét „barbár” jelzővel illette a németalföldi hadszíntéren szolgáló magyar huszárokat. Szinte reneszánszát élte a „barbarizmus” a sajnálatos rastatti incidens után, amikor 1799. április 28-án a magyar huszárok megölték a békekongresszusról távozó francia követeket.²⁵ A korabeli jelentések lapjain az ónodi országgyűlés brutális jelenetei elevenedtek meg.

A negatív kép tovább öröklődött a magyar országgyűlés későbbi megítélése tekintetében is. A magyar és lengyel diéták a francia abszolutizmus védelmezői számára a nemesi anarchia szimbólumává váltak. Des Alleurs és Lemaire véleményét már említettük, s azt is, hogy mások, mint például a filozófus Montesquieu, éppen a nemesi szabadságjogok diadalát látták bennük. Igaz hogy ebben a korszakban a francia rendi országgyűlést nem hívták össze, de léteztek olyan tartományi rendi gyűlések Languedoc vagy Bretagne területén, amelyek sokban hasonlítottak a közép-európai diétákra.²⁶ Chateaubriand fő művében, *A síron túli visszaemlékezésekben*, így emlékezik vissza az *ancien régime* korszakának breton tartományi gyűlésére: „A gyűlésen személyesen részt vevő nemesek eléggé hasonlítottak egy lengyel diétához, nem lovas lengyelek voltak, hanem gyalogosok, nem szarmaták, hanem szkíták.”²⁷

²³ Lásd ehhez egy korábbi tanulmányunkat: *Tóth Ferenc: A la hussarde... (Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez)*, AETAS, 2003/3-4. 55–67. o.

²⁴ *Bell, David A.: Jumonville's Death: Nation and Race in Eighteenth-Century France*. In: *Bell, David A. – Pimenova, Ludmila – Pujol, Stéphane: La Recherche dix-huitième*. Raison universelle et culture nationale au siècle des Lumières. Paris–Genève, 1999. 227–251. o.

²⁵ *Tóth Ferenc: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815)*. Officina Hungarica IX. Budapest, 2000. 262. o., v. ö. *Criste, Oscar. Capitaine: Rastatt. L'assassinat des ministres français le 28 avril 1799*. Paris, 1900.

²⁶ A közép-európai diéták és nyugati megfelelőik összevetéseiről lásd *Tollet, Daniel* (Ed.): *L'Europe des Diètes au XVIIe siècle. Mélanges offerts à Monsieur le professeur Jean Bérenger*. Paris, 1996.

²⁷ Idézi *Chaline, Olivier: Les États de Bretagne: une diète à l'ouest de la France?* In: *Dumanowski,*

Jóval kiegyensúlyozottabb és objektívabb képet tükröz a felvilágosodás korának főműve, a nagy Enciklopédia Ónod szócikke. A földrajzi és tulajdonnevekkel elég szűkmarkúan bánó szerkesztők fontosnak vélték, hogy Ónod neve is bekerüljön ebbe a grandiózus tudástárba. A szócikk szűkszavú és mégis sokat mondó: „Ónod (földr.). Felsőmagyarországi vár és város, Borsod vármegyében, a Sajó folyó mentén. E helység nevét a magyarországi zavargások és háborúk tették híressé, és többek között ez volt 1707-ben Rákóczinak és híveinek gyűléshelye.”²⁸

Az ónodi szócikk tanúsága szerint az 1707-es országgyűlés híre még évtizedekkel később is visszhangot keltett az egész Európában közkedvelt Enciklopédia lapjain. Mindez persze nem jelenti azt, hogy pontos információkról volna szó, hiszen a torzult elnevezések önmagukért beszélnek. A Rákóczi-szabadságharc a „zavargások és háborúk” (*troubles et guerres*) lekicsinylő fogalmaként jelent meg, az országgyűlésből egyszerű „gyűlés” (*assemblée*) lett a Diderot és d’Alembert által szerkesztett nagy műben. Mindenesetre a megjelenés ténye e nagyhatású munkában mindenképpen megérdemli, hogy itt megemlékezzünk róla. A fejedelem személyének szerepét is érdemes megvizsgálni ebből a szempontból. Rákóczi életének utolsó szakasza olyan korra esett, amelyben a magyar függetlenségi mozgalmak lehetőségei a minimálisra csökkentek. A magyarországi török hódoltság felszámolásával és az európai francia hegemónia megszűnésével két fontos külpolitikai támaszát is elveszítette a Habsburg-házzal szembeni politikai ellenállás. Kedvezőtlen helyzetben és időszakban került sor az emigrációra, ami eleve kudarcra ítélte a száműzött minden próbálkozását. Ebből a tragikusnak is nevezhető helyzetből adódóan ellentmondásos képünk van szabadságharcos fejedelmünkről. A nyugati közvélemény az idős Rákóczit elsősorban javíthatatlan kalandornak tekintette, aki minden eszközt megragadna hatalma helyreállításáért. Ez a kalandorkép nagyon gyakran összemósódott más, valódi kalandorokéval, mint például, Théodore de Neuhoff-éval, aki Korzika királyaként vált ismertté.²⁹ E kétes hírnév, amely különféle irodalmi művekben is tetten érhető (például Prévôt abbé Manon Lescaut-jában), szintén felelős az olyan lekicsinylő és pontatlan fogalmazásért, mint amilyen az Enciklopédia említett szócikkéé.

*

Jaroslav– Figeac, Michel: Noblesse française et noblesse polonaise. Mémoire, identité, culture XVe–XXe siècles. Bordeaux, 2006. 139–152. o.

²⁸ Az eredeti szöveg így hangzik: „Ónod, (Géogr.) ville & château de la haute Hongrie, dans le comté de Borsod, sur la riviere de Sajó. Les troubles et les guerres du pays ont fait connoître cete place, et ce fut, entr’autres en 1707, un lieu d’assemblée pour Rakotzy et ses adhérens. (D. G.)” Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et métiers. Tome XXIII. Genève, 1773.

²⁹ Graziani, Antoine-Marie: Le roi Théodore. Paris, 2005. 67. o.

Összegzőképpen megállapítható, hogy az ónodi országgyűlésről szóló francia visszaemlékezések rendkívül ellentmondásos képet festenek az eseményekről. A hivatalos jelentések szerzői esetében megfigyelhetők bizonyos tendenciák, amelyek részben a hivatalos francia külpolitika irányvonalát követik, másrészt pedig szerzőiknek a francia társadalomban elfoglalt helyzetét is híven tükrözik. Des Alleurs követ és Lemaire brigadéros visszaemlékezéséből tükrözik a francia abszolút monarchiát támogató taláros nemesség, illetve a polgári származású katonatiszti réteg magyar országgyűlésről alkotott véleménye olvasható ki. Des Alleurs kritikájának célpontjában Rákóczi fejedelem személye állt és rajta keresztül alkotott az egész magyar nemzetre is kiterjesztett sztereotípiákat. Számára Rákóczi nemcsak a törvényes uralkodója ellen fellázadt főnemes mintaképe, hanem a keleti despota klasszikus példája is volt. Lemaire brigadéros elsősorban a magyar arisztokrata főtiszteket és főleg Bercsényit támadta, rajta keresztül a Franciaországban oly sokat vitatott katonai nemesség elvét vette célba. Természetes, hogy francia szemmel ítélték meg és ítélték el a magyarországi eseményeket. Ugyanakkor jelentéseik politikai hatását vizsgálva nehezen képzelhető el, hogy ne tudtak volna elvonatkoztatni származásukból adódó előítéleteiktől. Ítéletük nyilvánvalóan tudatos volt és konkrét politikai célokat szolgált. Egyrészt alátámasztották azon jogi megfontolásokat, amelyek a francia uralkodót a magyar felkelőkkel való szorosabb diplomáciai kapcsolatfelvételtől visszatartották. Másrészt, diszkriminatív jellegüknél fogva, alkalmassá váltak a kuruc mozgalom francia kormányzati körökben való lejáratására. Sajnálatos módon ez a negatív kép tovább élt a későbbi korok magyar függetlenségi mozgalmainak megítélésében is, hiszen a külügyi szakértők rendszeresen forgatták a *Correspondance politique Hongrie* köteteit. Hasonlóan negatív kép marad fenn a „barbár” magyar szokásokról is, amely, visszatérő toposzként, változó intenzitással, vonatkozhatott a szokatlanul vad és kegyetlen harcmódorra, de lehetett az ellenséget általában elítélő propaganda eszköze is.

Ferenc Tóth

THE DIET IN ÓNOD FROM A FRENCH POINT OF VIEW

Summary

The reports and memoirs written by French envoys on the Diet in Ónod provide rather contradictory information about the events. On the one hand, official reports follow the guidelines of French foreign policy, but on the other hand they reflect their authors' position in French society. The main object of Des Alleurs' criticism is Prince Rákóczi. Through his personality he stereotyped the entire Hungarian nation. For him, Rákóczi was not only the model of an aristocrat who rebelled against his legitimate monarch, but also a classic example of an eastern despot. Brigadier Lemaire primarily condemned the Hungarian aristocratic officers and Bercsényi in particular. Through him he criticised the principle of military nobility, a much debated issue in France. The reports served concrete political purposes. In the first place, they underlined those legal concerns that hindered the French monarch from establishing closer diplomatic relations with the Hungarian insurgents. From another aspect, due to their discriminatory nature, they proved to be suitable to ruin the reputation of the Hungarian independence movement in the French court, which had a negative effect on the judgment of subsequent Hungarian independence movements, too.

Ferenc Tóth

LA DIÈTE D'ÓNOD VUE PAR LA FRANCE

Résumé

Les mémoires et les rapports d'ambassadeurs français sur la Diète d'Ónod peignent une image très contradictoire sur les événements. Les rapports officiels suivent la ligne directrice de la politique étrangère officielle de la France ou reflètent le statut social de leurs auteurs. La critique de Des Alleurs a pris pour cible le prince Rákóczi à travers la personne duquel il a créé des stéréotypes qu'il a également étendus à l'ensemble de la nation hongroise. Pour lui, Rákóczi était non seulement le modèle de l'aristocrate qui s'est insurgé contre son souverain légitime, mais aussi l'exemple classique d'un despote oriental. Le brigadier Lemaire s'attaquait principalement aux officiers généraux issus de l'aristocratie hongroise et surtout à Bercsényi et, à travers lui, au principe de l'aristocratie militaire, fortement contesté en France. Ces rapports servaient des objectifs politiques concrets. D'une part, ils ont étayé les considérations juridiques qui retenaient le souverain français de nouer des relations diplomatiques plus étroites avec les insurgés hongrois. D'autre part, du fait de leur caractère discriminatif, ils étaient aptes à discréditer le mouvement kouroutz dans les milieux administratifs français et cette image négative avait un impact également sur l'appréciation des prochains mouvements d'indépendance de Hongrie.

Ferenc Tóth

DIE DIÄT VON ÓNOD MIT DEN AUGEN DER FRANZOSEN

Resümee

Die Berichte und Erinnerungen der französischen Gesandten an die Diät von Ónod zeigen ein äußerst widersprüchliches Bild von den Ereignissen. Die offiziellen Berichte folgen zum Teil dem Kurs der offiziellen französischen Außenpolitik und spiegeln teilweise die Rolle ihrer Verfasser in der französischen Gesellschaft wider. Im Mittelpunkt der Kritik von Des Alleurs stand die Person von Fürst Rákóczi. Über ihn schuf er Stereotypen, die er auch auf die gesamte ungarische Nation ausweitete. Für ihn war Rákóczi nicht nur das Musterbild eines Hochadeligen, der sich gegen seinen gesetzlichen Herrscher aufgelehnt hatte, sondern auch das klassische Beispiel eines östlichen Despoten. Der Angriff von Brigadier Lemaire richtete sich in erster Linie gegen die ungarischen Aristokraten-Oberoffiziere und vor allem gegen Bercsényi. Über ihn nahm er das Prinzip des in Frankreich so umstrittenen Militäradels ins Visier. Die Berichte dienten konkreten politischen Zielen. Einerseits bestätigten sie diejenigen rechtlichen Überlegungen, die den französischen Herrscher von einer engeren diplomatischen Kontaktaufnahme mit den ungarischen Aufständischen zurückhielten. Andererseits waren sie – infolge ihrer diskriminierenden Charakters – dazu geeignet, die Kurutzenbewegung im Kreis der französischen Regierung unmöglich zu machen. Dieses negative Bild lebte auch in der Beurteilung der späteren ungarischen Unabhängigkeitsbewegungen weiter.

Ференц Тот

ОНОДСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ ГЛАЗАМИ ФРАНЦИИ

Резюме

Воспоминания и донесения французского посла об онодском государственном собрании дают чрезвычайно противоречивую картину событий. Официальные донесения отчасти следуют по курсу официальной внешней политики Франции, а отчасти отражают позицию их авторов во французском обществе. Мишенью критики газеты Des Alleurs стала личность князя Ракоци и через него стали создаваться и распространяться стереотипы на всю венгерскую нацию. Для французской печати Ракоци стал не только образом аристократа, составившего против законного правителя, но и классическим примером восточного деспота. Бригадир Lemaire напал в первую очередь на венгерских высших офицеров – аристократов и, главным образом, Берченьи, а через него взял под прицел принцип военной аристократии, вызвавшей так много споров во Франции. Эти донесения служили конкретным политическим целям. Во-первых, подкрепляли те юридические соображения, которые удерживали французского короля от установления более тесных дипломатических контактов с венгерскими повстанцами. С другой стороны, вследствие своего дискриминативного характера были пригодны для дискредитирования движения куруцев в правительственных кругах Франции, и этот отрицательный образ продолжал жить и в оценке более позднего движения за независимость Венгрии.